

Goran Tepšić¹

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Nacionalni identitet i (zlo)upotreba „drugog“²

Apstrakt

Autor analizira teorijske koncepte o grupnim identitetima i njihovoj ulozi u društvenim, političkim, i posebno međunacionalnim odnosima. U mnoštvu različitih pristupa, eklektički pokušava da odredi pojam nacionalnog identiteta, kao i ulogu „drugog“ u njegovom formiranju. Tako određen teorijski okvir primenjuje na zvanične historiografske narative u Srbiji. Na kraju izvodi zaključke o ulozi Turaka, Muslimana (Bošnjaka) i Albanaca u procesu formiranja srpskog nacionalnog identiteta (i nastojanju da se taj identitet uvrsti u okvire „evropskog identiteta“), pokušavajući time da doprinese boljem razumevanju uzroka sukoba na prostoru bivše Jugoslavije.

Ključne reči:

identitet, etnicitet, nacija, „drugi“, „neprijatelj“, Karl Šmit, nacionalna istorija

---

¹ Email: goran.tepsic@fpn.bg.ac.rs

² Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Nacionalni identiteti počeli su se formirati kada i nacionalne države, na teritoriji Zapadne Evrope. To je novovekovna i savremena pojava i nije joj bilo mesta u etnički i verski heterogenim carstvima, niti u srednjovekovnim feudalnim državama. Nacija je projekat elite – političara, pisaca, verskih vođa, itd. Ona je konstruisana, ali u osnovi počiva na određenim istorijskim činjenicama. Da bi se narod identifikovao s nacijom, bilo je potrebno stvoriti jedinstveni jezik i razviti sistem obrazovanja. Škole (uz vojsku) su sve do informaciono-komunikacione revolucije predstavljale osnovno sredstvo širenja nacionalnog sentimenta. Poseban značaj imala je zvanična (državna) interpretacija istorije.

Cilj ovog rada je da ukažemo na značaj (nacionalnog) identiteta i mesto koje ovaj složeni fenomen ima u savremenim društvenim odnosima. Takođe, pokazaćemo kakva je uloga „drugoga“ u procesu njegovog formiranja i kako se konstruiše „neprijatelj“. Koncept „drugog“ ili „neprijatelja“ je ključan za razumevanje sukoba, posebno etničkih (preciznije etnifikovanih) ratova. Naše teorijske postavke pokušaćemo i empirijski da argumentujemo kroz analizu udžbenika istorije za osnovnu i srednju školu u Srbiji.

Osnovna teza analitičkog dela rada jeste da aktuelni udžbenici istorije u Srbiji doprinose konstrukciji srpskog nacionalnog identiteta, primarno, u odnosu na Turke (Osmanlije),³ Muslimane (Bošnjake) i Albance, određujući ih kao „legitimne neprijatelje“. Druga teza jeste da ovakva interpretacija nacionalne istorije predstavlja posledicu težnje da se srpska nacija ustroji po uzoru na (zapadno)evropske nacije.

U prvom delu rada ćemo pokušati da odredimo pojam identiteta i ukažemo na njegovu višeznačnost i višeslojnost. Drugi deo rada biće posvećen problemu određenja „drugog“, a treći analizi udžbenika istorije i njihovoj ulozi u izgradnji srpskog nacionalnog identiteta.

IDENTIFIKACIJA IDENTITETA

Jedna od prvih definicija identiteta na engleskom govornom području nalazi se u Oksfordovom rečniku. Ovde je identitet definisan kao „istovetnost ličnosti ili stvari u svakom trenutku ili okolnosti; stanje ili činjenica da su ličnost ili stvar jednaki svome sopstvu, a ne nečemu drugom; individualnost, ličnost“; „stanje ili činjenica o opstanku iste ličnosti kroz različite faze

---

³ Autori udžbenika, gotovo po pravilu, ne prave razliku između Osmanlija, pripadnika vladajućeg staleža u Osmanskom carstvu, i pripadnika savremene turske nacije.

egzistencije; kontinuitet ličnosti“.⁴ No, ove definicije predstavljaju primer filozofskog ili kolokvijalnog shvatanja identiteta i ne doprinose njegovom određenju, već pojmovnoj konfuziji.

Naučno valjano određenje identiteta moralo bi biti dovoljno precizno da specifikuje ovaj pojam u odnosu na druge društvene kategorije, ali i dovoljno apstraktno da obuhvati njegovu složenost i mnoštvo različitih empirijskih slučajeva. „Pojedinač se socijalizuje i gradi svoj identitet...kroz dugi period koji se proteže od rođenja do zrelog doba. Neprekidno, slika koju gradi o sebi, svojim verovanjima i predstavama o sebi predstavlja izuzetno značajnu psihološku strukturu koja mu omogućava da odabira svoje aktivnosti i svoje društvene odnose. [...] [Pojedinač] sebe otkriva kroz sopstvena opažanja i aktivnosti, ali i kroz odnos prema drugima i viđenje drugih... [...] Identitet se zasniva na strastvenim odnosima pojedinca s „drugim“.“⁵ Dakle, identitet se gradi kroz spoznaju sebe, ali i u odnosu na okruženje (porodica, društvene grupe, država, itd.), a njegove osnovne karakteristike su promenljivost i višeslojnost. „Istraživači više ne smatraju identitet kao suštinu... Sve neodoljivo podseća da se slika i samopoštovanje, politički ili identitet zajednica, neprestano izgrađuju i ostvaruju kroz uzajamni uticaj pojedinaca, grupa i njihovih ideologija.“⁶ Uslovno (analitički), možemo izdvojiti nekoliko slojeva (nivoa) identiteta: lični, kulturni, politički, verski, etnički i nacionalni, itd. Svi slojevi osim ličnog⁷ zapravo čine društvenu sferu identiteta (kolektivni identiteti).

Tu sferu čine primarne grupne pripadnosti – porodica, prijatelji, profesionalni krug, i sl, ali i sekundarne grupne pripadnosti – kulturne, verske, političke, nacionalne i druge institucije. „Grupa funkcioniše kao izuzetan katalizator individualne identifikacije. Grupa socijalizuje pojedinca, a pojedinac se identifikuje s njom. Ali, u isto vreme taj proces omogućava pojedincu da bude različit i da deluje na svoje okruženje. Za pojedinca, identitet se ne javlja kao prosto spajanje društvenih uloga i pripadnosti. On mora biti shvaćen kao dinamična celina gde različiti elementi međusobno deluju komplementarno ili konfliktno.“⁸ Sve

⁴ Prva definicija identiteta pripada Loku, a druga Hjumu. Philip Gleason, „Identifying Identity: A Semantic History“, *The Journal of American History*, vol.69, no.4, p.911.

⁵ Žan-Klod Ruano-Borbalan, „Izgradnja identiteta“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.6.

⁶ Ibidem.

⁷ Lični nivo identiteta može obuhvatiti lične karakteristike – ukuse, interese, kvalitete, mane, uloge i vrednosti koje pojedinac pripisuje sebi. Ovo je posledica psihičke potrebe za samovrednovanjem. Najčešće pojedinac prilagođava svoje karakteristike kako bi se prikazao u što pozitivnijem svetlu. No, i ovaj nivo se konstruiše u odnosu s okruženjem i drugima.

⁸ Žan-Klod Ruano-Borbalan, „Izgradnja identiteta“, op. cit, str.9.

grupne identitete karakteriše kontradiktorna želja pojedinaca za pripadanjem i nezavisnošću.⁹ Upravo ta kontradiktornost omogućava uspostavljanje ravnoteže ili hijerarhijskog odnosa između različitih identiteta, tj. slojeva identiteta. Tako je kod nekih ljudi lični sloj dominantan, a kod nekih verski ili etnički.

Određenja etničkog identiteta, tj. etniciteta, su u početku karakterisala dva suprotstavljena pristupa: primordijalistički i instrumentalistički. Prvi pristup je insistirao „na pretpostavljenim krvnim vezama, fenotipskoj bliskosti, jeziku, religiji, etnonimu i drugim specifičnostima...”¹⁰ koje karakterišu etnicitet. Nasuprot ovom određenju, instrumentalisti su definisali etnicitet kao resurs „u službi kolektivne mobilizacije usmerene na traženje ekonomskih i političkih prednosti”.¹¹ Nešto kasnije, dodat je i konstruktivistički pristup, koji identitet određuje kao proces, a ne datost. „...definicije i granice etniciteta [se] grade i rekonstruišu u neprekidnoj interakciji između grupa. One ne proizlaze iz neke unutarnje logike već je njihovo postojanje definisano logikom suprotstavljajanje/uključivanje sa susednim grupama.”¹² Konstruktivisti, dakle, tvrde da su identiteta „složeni, istorijski zasnovani, socijalno konstruisani, i stoga, u stalnoj promeni”.¹³ Možemo zaključiti da ova tri pristupa imaju svoje pozitivne i negativne strane i da bi odgovarajuće određenje etniciteta moralo obuhvatiti pojedine elemente sve tri definicije. Etnicitet nesporno počiva na zajedničkoj teritoriji, istoriji, jeziku, običajima, itd, ali ti elementi nisu stalni i zauvek dati, već su u procesu stalne konstrukcije, rekonstrukcije i dekonstrukcije – kroz diskurse i narative. Takođe, etnički identitet se može i instrumentalizovati i služiti političkim i drugim interesima.¹⁴

---

⁹ „Kao kompleksan fenomen, identitet je i paradoksalan. U stvari, u samom svom značenju, on označava ono što je jedinstveno, činjenicu da se izdvajamo i razlikujemo od drugih. Ali on određuje i ono što je identično, odnosno što je savršeno slično, ostajući i dalje različito. Ta semantička dvosmislenost ima dubok smisao: ona upućuje na to da identitet oscilira između sličnosti i razlike, između onoga što nas čini pojedinačnom individualnošću i što nas u isto vreme čini sličnim drugima.“ Edmond Mark, „Identitetska izgradnja pojedinca“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.42.

¹⁰ Bernar Formozo, „Rasprave o etnicitetu“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.298.

¹¹ Ibidem, str.299.

¹² Ibidem, str.309.

¹³ Celia Cook-Huffman, „The Role of Identity in Conflict“, u: Dennis J. D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste, Jessica Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routledge, 2009, p.19.

¹⁴ Ašutoš Varšni (Ashutosh Varshney) dodaje još dva pristupa proučavanju etniciteta: institucionalizam i realizam. Prvi pristup polazi od pretpostavke da

Razlike između etničkog i nacionalnog identiteta nisu najpreciznije određene u naučnoj literaturi. Međutim, one se mogu sumirati kroz nekoliko elemenata koji etnicitet „pretvaraju“ u naciju: politička organizacija „na evropski način“;¹⁵ „imaginarna zajednica“ – mitska priča o naciji „koja zaranja u duboku prošlost, priča vekovnu epopeju u kojoj se pojavljuju nacionalni heroji, slavni događaji“ (Benedikt Anderson); „monopol legitimne kulture“ (Ernest Gelner); nosilac nacionalne ideje i njen „konzument“ (Erik Hobsbaum).¹⁶ Još jedna specifična razlika nacije u odnosu na etnicitet, kako navodi Erik Hobsbaum (Eric Hobsbawm), jeste činjenica da je ona „istorijska novina“.¹⁷ „Evropske nacije su plod istorijske izgradnje. Intelektualci 19. i 20. veka su joj iskovali simbole, heroje i događaje. [...] Nacije se nisu „probudile“ u prošlom veku (u 19. veku, op. a.) da bi se oslobodile tiranije: pre toga nisu ni postojale.“¹⁸

I u slučaju nacije postoje dva, naizgled, suprotstavljena shvatanja: subjektivno (političko ili francusko) i objektivno (kulturno ili nemačko). Subjektivno shvatanje ističe racionalnost i ugovornost izbora pripadnosti naciji i počiva na građanskom identitetu, dok objektivno naglašava kulturne i etničke kriterijume. I sama činjenica da su nacije negde formirane po francuskom, a negde po nemačkom „receptu“, svedoči o njihovoj konstruisanoj prirodi.¹⁹

---

političko-institucionalni dizajn – konsesualna ili većinska politika, proporcionalni ili većinski izborni sistem, federalna ili unitarna vlast, određuju etnicitet i međuetničke odnose. Drugi pristup je preuzet iz oblasti međunarodnih odnosa i počiva na konceptu bezbednosne dileme. Videti: Ashutosh Varshney, „Ethnicity and Ethnic Conflict“, u: Carles Boix, Susan C. Stokes (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Oxford Univesrity Press, 2007, pp.274–294.

¹⁵ Varšni navodi da etnička grupa može da postoji bez svoje države (ili državnog projekta), ali nacija ne. Nacija implicira spajanje etniciteta i državnosti. Stoga, nacionalizam počiva na principu podudarnosti političkog i nacionalnog. Videti: Ashutosh Varshney, „Ethnicity and Ethnic Conflict“, op. cit, p.277.

¹⁶ Bernar Formozo, „Rasprave o etnicitetu“, op. cit, str.308–311.

¹⁷ Videti: Bernar Formozo, „Rasprave o etnicitetu“, op. cit, str.311.

¹⁸ An-Mari Tijes, „Kulturna proizvodnja evropskih nacija“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.332–333.

¹⁹ Videti: An-Mari Tijes, „Kulturna proizvodnja evropskih nacija“, op. cit, str. 333. Istoričari Džon Lonsdejl (John Lonsdale) i Brus Berman (Bruce Berman) razlikuju izgradnju od formiranja nacije. Pod izgradnjom podrazumevaju „svesno stvaranje aparata za političku kontrolu od neke društvene klase ili partije“, a pod formiranjem „konfliktan, nenameran i vrlo nesvestan proces“. Silven Aleman, „Imaginarno u identitetskoj afirmaciji: razgovor sa Žan-Fransoa Bajarom“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.387.

Ne samo za nacionalnu, već i za bilo koju drugu grupnu identifikaciju neophodno je postojanje „medija“ (školstvo, štampa, televizija, itd.) koji će preneti zajedničku „ideologiju“.²⁰ Te „ideologije“ često sadrže mitske priče, kultove, obrede i rituale, koji doprinose idealizaciji, očuvanju i širenju identiteta, kao i homogenizaciji grupe.²¹ Na njima počivaju i „identitetske strategije“ koje su ključne za konstruisanje političkih identiteta.²² Pored „ideologija“ i „strategija“, neizostavni činilac grupne identifikacije je i kategorija „drugog“.

„DRUGI“ ILI „IDEACIONA FORMULACIJA NEPRIJATELJA“

Identiteti određuju ko smo „mi“, a ko „oni“. Proces grupne („mi“) identifikacije je neodvojivo vezan za konstrukciju „drugog“. „Drugog“ određuje njegova pogodnost za poređenje i ustanovljenje značajnih razlika.²³ „Grupa ne može...biti definisana bez odnosa sa spoljnim svetom. [...] ...svaka grupa se uspostavlja kroz odnos sa drugim grupama i definiše svoju osnovu, svoj

²⁰ Žan-Klod Ruano-Borbalan, „Izgradnja identiteta“, op. cit, str.11.

²¹ „Idealno MI je grupa čije delovanje prevazilazi pojedinačne nemoći – „ujedinjenje predstavlja snagu“ – udruživanjem energija, oduševljenja, sposobnosti, a zahvaljujući solidarnosti članova. Ali, kada grupa nije idealizovana ona izaziva strah. Pojedinaac se plaši da će tu biti pod prisilom, da će se sa njim loše postupati, da će biti nepriznat, uvučen i protiv svoje volje.“ Dominik Oberle, „Živeti zajedno. Grupa u društvenoj psihologiji“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.145–146.

²² No, nameće se pitanje – zašto pojedinci prihvataju ove „ideologije“ i „identitetske strategije“ i delaju u skladu s njima? Socijalni psiholozi navode dva glavna razloga: normiranje i konformizam. U prvom slučaju nosioci i pristalice „identitetske strategije“ stvaraju i prenose pravila koja se vremenom šire i postaju deo sadržaja identiteta. U slučaju konformizma, pravilo već postoji i značajan deo grupe ga podržava. I ostali prihvataju takvo pravilo, najčešće iz tri razloga (Herbert Kelman): jer se prilagođavaju iz zadovoljstva (da bi se izbegli sukob s većinom), ili kroz identifikaciju (poistovećivanje s grupom zbog očuvanja pozitivnih odnosa), ili interiorizacijom (ubedenost u ispravnost norme, dobrovoljno prihvatanje). Ovo je posebno karakteristično za autoritarne (političke) kulture, koje podrazumevaju prisustvo snažnog vođe i stalnu potragu za konsenzusom (sabornošću).

Moguće je i suprotstaviti se „volji većine“, ali to se najčešće završava marginalizacijom ili izbacivanjem iz grupe. No, ako postoji alternativna „strategija“ i podrška kritične manjine, može doći i do promene vladajuće „ideologije“, tj. sadržaja identiteta grupe. Videti: Dominik Oberle, „Živeti zajedno. Grupa u društvenoj psihologiji“, op. cit, str.150–154.

²³ Celia Cook-Huffman, „The Role of Identity in Conflict“, op. cit, p.27.

identitet, svoj razlog postojanja, iako to nije odmah vidljivo. [...] Karakteristike grupe, kao što vidimo, njeni krajnji ciljevi, njeni ulozi, dobijaju značaj samo kroz konfrontaciju, kroz poređenje sa drugim grupama i procenu koja iz toga proističe.“²⁴ Kolektivne identitete ne čini samo ono što je unutar kolektiviteta, već i ono izvan njih. Ta spoljašnjost („drugost“) oblikuje te identitete. Zbog toga su oni uvek isključivi.

Iver Nojman (Iver B. Neumann) izdvaja četiri pristupa proučavanju odnosa sopstvo – „drugo“:²⁵ etnografski, psihološki, kontinentalno-filozofski, i pristup koji naziva „istočnim skretanjem“ (*eastern excursion*).²⁶

Prvi navedeni, etnografski pristup, a posebno Fredrik Bart (Fredrik Barth), insistira na istraživanju granica etničkih grupa. On smatra da se etničke grupe reprodukuju samim održanjem granica koje ih odvajaju od drugih grupa. Te granice je smatrao ključnima za proučavanje odnosa sopstvo – „drugost“ i nazivao ih je „dijakritikama“. Jedna od ključnih dijakritika, smatrao je Bart, jeste jezik, a zatim slede istorija i religija.²⁷

Odnos „nas“ i „njih“ jedna je od ključnih tema socijalne psihologije i drugog pristupa koji Nojman prepoznaje. Sociopsihološki pristup počiva na teorijama socijalne identifikacije i kategorizacije. Henri Tajfel (Henri Tajfel) tvrdi da se međugrupno ponašanje može razumeti kroz istraživanje socijalnih kategorija kojima ljudi daju smisao svom okruženju. Te kategorije tvore pozitivnu sliku o „nama“, naglašavaju sličnosti s ostalim članovima grupe, i razlike u odnosu na pripadnike spoljašnjih grupa. Teorije socijalne identifikacije prvenstveno se bave ulogom identiteta u međugrupnom nadmetanju, sukobu i društvenim promenama.²⁸

Treći pristup, evropsku kontinentalnu filozofiju karakteriše dijalektičko shvatanje identiteta, odnosno Marksova verzija dijalektičkog stvaranja identiteta. Zbog toga ona insistira na asimilatorskom momentu, gde u sukobu

²⁴ Dominik Oberle, „Živeti zajedno. Grupa u društvenoj psihologiji“, op. cit, str.147–148.

²⁵ Sam Nojman razlikuje pojmove sopstva i identiteta, dok ih neki teoretičari i istraživači smatraju sinonimima. Videti: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str.238–243.

²⁶ Videti: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.21–40.

²⁷ Videti: Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization od Social Difference*, Little, Brown and Company, Boston, 1969.

²⁸ Pojedini psiholozi, poput En Norton (Anne Norton), naglašavaju značaj međuidentitetskih granica, odnosno smatraju da bi trebalo proučavati „mesta preklapanja“ sopstva i „drugog“, što ih približava etnografskom pristupu. Videti: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.28–29.

između najjačih suprotnosti – sopstva i „drugog“, dolazi do sinteze, tj. asimilacije. Ovom pristupu Nojman suprotstavlja četvrti pristup – „istočno skretanje“ koje identitet tumači u dijaloškom kontekstu. Pod ovom sintagmom Nojman prvenstveno podrazumeva radove četvorice autora: Georga Zimela (Georg Simmel), Fridriha Ničea (Friedrich Nietzsche), Mihaila Bahtina (Mikhail Bakhtin) i Karla Šmita (Carl Schmitt).

Razmatrajući problem kolektivnog sopstva, Zimel se koncentriše na ulogu „stranca“. Tako on navodi da je stranac element same grupe, „unutrašnji neprijatelj“, tj. imanentno svojstvo čija uključenost podrazumeva i nešto što je spoljašnje i suprotno. „Stranci...igraju važnu ulogu u obrazovanju kolektivnog identiteta utoliko što sama njihova prisutnost u prvi plan izbacuje pitanje ko je *sopstvo* a ko *drugo*.“²⁹

Niče je smatrao da se odnos sopstvo – „drugo“ oblikuje kroz saznavanje i da takvo znanje ne počiva ni na kakvim čvrstim temeljima, činjenicama, već na nizu različitih perspektiva. Njegov pristup se može nazvati perspektivističkim, jer je sopstvo, po njegovom mišljenju, određeno percepcijom.

Kritikujući celokupnu filozofiju 19. i 20. veka, Bahtin se posebno koncentrisao na „epistemološku svest“, odnosno „reifikaciju (postvarivanje) svesnog i suverenog *sopstva*, potpuno odsečenog od svesti *drugog*“.³⁰ On je insistirao na tome da bez „drugog“ subjekat ne može spoznati ni sebe ni svet, jer se značenje stvari u diskursu – kroz dijalog s „drugim“. „...Bahtin je, tako, početkom druge decenije XX veka već utvrdio da *drugo* ima status kako epistemološke tako i ontološke neophodnosti.“³¹ Umesto dijalektičke transcencije, on predlaže dijalošku harmoniju kao modalitet transformacije odnosa sopstvo – „drugi“.

Na kraju, posebno ističemo shvatanje Karla Šmita, čiji koncept „političkog“³² i „neprijatelja“ ima posebnu analitičku primenljivost kada su u pitanju istoriografski narativi.

²⁹ Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.31.

³⁰ Ibidem, str.33.

³¹ Ibidem.

³² „Šmit je razvio koncept političkog u svoja dva ključna dela „Politička teologija“ (1922) i „Koncept političkog“ (1932). U ovim delima, on pravi oštru razliku između partijske *politike*...i *političkog*. Dok je *politika* refleksija antagonizama koji postoje između različitih političkih partija unutar države, *političko* je proizvod sukobljavanja sa drugim državama. *Politika* i *političko* su, za Šmita, u negativnoj korelaciji. Što su unutrašnji antagonizmi intenzivniji, to je slabiji zajednički identitet u odnosu na drugu državu.“ Filip Ejduš, „Opasne veze – teorija sekuritizacije i šmitovsko nasleđe“, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, vol.4, br.13, april – jun 2009, str.11.

Šmit definiše državu kao entitet koji razlikuje javnog prijatelja od neprijatelja. Država to čini jer je to osnov njenog autoriteta – suverenosti. U suprotnom, njen autoritet može biti osporen i preuzet od strane drugog entiteta. Tako određen javni neprijatelj „ne mora biti moralno zao ili estetski ružan; on ne mora izgledati kao ekonomski takmac... [ali] on je, bez obzira na sve, drugi, stranac...“.³³ Takva „drugost“ egzistencijalno je različita, tuđinska i, u ekstremnom slučaju, sukobi s njom su mogući.

Mogućnost da se, nezavisno od drugih protivrečnosti (moralno – nemoralno, lepo – ružno, itd.), razlikuje i spozna antiteza prijatelj – neprijatelj, predstavlja suštinu inherentno objektivne prirode i autonomije političkog (identiteta). Pojmovi prijatelja i neprijatelja, navodi Šmit, moraju se shvatiti u konkretnom i egzistencijalnom smislu, a ne kao metafore ili simboli. Neprijatelj, takođe, ne može biti lični suparnik, prema kome postoji afektivni odnos mržnje. On je isključivo javni neprijatelj i ima oblik ljudskog kolektiviteta (društvene grupe).³⁴ S druge strane, ako određeni politički entitet oduzta od identifikacije neprijatelja, on gubi političko svojstvo, svoj kolektivni identitet i prestaje da postoji.

Šmit je u epistemološkom smislu pozitivista, ali ipak ostavlja mogućnost da prijatelji postanu neprijatelji, što sugeriše fluidnost i promenljivost identiteta. Kako su kriterijumi na osnovu kojih kolektiviteti određuju svoj identitet uslovljeni društvenim okruženjem, oni su podložni i društvenim promenama. Štaviše, za Šmita noseći kriterijum podele prijatelj-neprijatelj (sadržaj identiteta) nije važan, „politički izbor prijatelja ili neprijatelja je potpuno arbitraran, ne opravdava se i ne bazira na razlozima...“.³⁵

Na Šmitovoj teoriji počiva i jedna „hipoteza“ koja ističe da je posle pada Berlinskog zida, na Zapadnom Balkanu jedan Karl zamenjen drugim – Marks Šmitom.³⁶ Podele na prijatelje i neprijatelje među jugoslovenskim narodima, koje su zamenile socijalistički poredak bratstva i jedinstva i dovele do veoma nasilnih sukoba, zaista su podsetile na Šmitov koncept političkog. No, ta neprijateljstva nisu bila u potpunosti arbitrarna, već su počivala na određenim protivrečnostima.

---

³³ „Svaka verska, moralna, ekonomska...ili bilo koja druga antiteza transformiše se u političku, ako je dovoljno snažna da...grupiše ljude na osnovu ose prijatelj – neprijatelj.“ Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007, p.27.

³⁴ Ibidem, p.37.

³⁵ Đorđe Stojanović, *Ideaciona formulacija neprijatelja: slučaj Srbije*, Dostupno preko: www.centerforhistory.net/images/stories/pdf/srkamenica2009_djordje_stojanovic.pdf (Pristupljeno 20. septembra 2012), str.4.

³⁶ Videti: Ibidem, str.1.

Socijalistička jugoslovenska zajednica formirala je svoj politički identitet u odnosu na dva tipa neprijatelja: unutrašnjeg i spoljašnjeg. Unutrašnje neprijatelje su činili raznovrsni „reakcionarni“ i „retrogradni“ socijalni elementi – pojedinci i grupe različitih ideoloških ubedenja koji su se protivili samoupravnom socijalističkom poretku, dok je spoljašnji neprijatelj imao dva lica: kapitalističko i komunističko (sovjetsko).

Jugoslovenski identitet je konstruisan kao nadnacionalan, ali je koegzistirao s nacionalnim identitetima naroda Jugoslavije. Klasna revolucija koja je u Jugoslaviji počela tokom II svetskog rata je od početka imala nacionalni karakter. Narodnooslobodilački pokret se istovremeno borio za klasno i nacionalno oslobođenje, što je bila karakteristika većine istočnoevropskih komunističkih pokreta (tzv. nacional-komunizam). Ustavom iz 1974. godine i konfederalizacijom zemlje uspostavljeni su uslovi za potpuni razvoj nacionalnih identiteta, jer je politički autoritet (ako pratimo Šmitov koncept političkog) prenet na republike. Sada su one, tj. republička rukovodstva, mogle da određuju ko je prijatelj, a ko neprijatelj. Ovo uspostavljanje (ili obnavljanje) nacionalnih identiteta kulminiralo je u drugoj polovini osamdesetih godina i tokom poslednje decenije XX veka. Tada su nacionalne istorije postale osnova za stvaranje „imaginarnih zajednica“ koje su uspostavile kontinuitet s „nacionalnom“ prošlošću, mitovima i narativima. Posebno važno bilo je naglašavanje razlika između jugoslovenskih građana, pripadnika različitih nacija.³⁷

Ako se valjano analizira istorija socijalističke Jugoslavije, dolazi se do zaključka da rat i nije bio iznenađenje. Pored mnoštva razloga, u kontekstu teme ovog rada, možemo dodati (a i Šmit bi se verovatno složio) i da je rat (nasilje) jedan od načina potvrđivanja i priznanja političkog (nacionalnog) identiteta.³⁸

---

³⁷ Videti: Ibidem; Beti Denič, „Rasturanje multietičnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza“, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikejl (urs.), *Susedi u ratu: jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, 2002; Andrej Simić, „Nacionalizam kao folk-ideologija: slučaj bivše Jugoslavije“, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikejl (urs.), *Susedi u ratu: jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, op. cit.

³⁸ Videti: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str. 43; Eric Ringmar, *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*, Cambridge University Press, 1996, pp.145–186.

SRPSKI NACIONALNI IDENTITET: OBRAZOVANJE I „ISTORIJSKI NEPRIJATELJ“

...u istoriji istina [je] jedna, kao što je jedan Bog.³⁹
Radoš Ljušić

Kao što smo već naveli, nacionalni identifikacija polazi od određenih istorijskih i kvaziistorijskih činjenica, ali se konstruiše i formira kroz narative.⁴⁰ Identitetske priče se vode naracionim, a ne ontološkim zahtevima, tvrdi Erik Ringmar (Eric Ringmar) i dodaje da nikada ne možemo doći do odgovora šta mi zaista jesmo, ali možemo govoriti o tome kakvi smo.⁴¹ Društvene grupe i različiti ljudski kolektiviteti nastaju pričanjem priče koja konstruiše njihov identitet u vremenu i prostoru. „Iz perspektive učesnika u priči, neposrednost narativa se može razumeti u smislu *intencionalnog* aspekta delovanja. Biti svesno ljudsko biće znači imati namere i planove – pokušavati da se proizvedu određene posledice – a veza između namere i sprovođenja u delo uvek ima narativnu formu. Na ovaj način pričanje priča postaje preduslov za delovanje, jer prvo dodamo metafore našim nesagledivim sopstvima i situacijama u kojima se nalazimo, a zatim, kad smo obezbedili željeno razumevanje predmeta priče, nastavljamo sa pričama o sebi i situacijama u kojima se nalazimo. [...] Na ovaj način, i samo na ovaj način, možemo doći do formulisanja pojmova interesa.“⁴² Taj narativni identitet se povezuje sa sadašnjim i budućim događajima i time „ocrtava“ diskurzivni prostor koji postaje vidljiv tek kroz odnos sa „drugima“. Kako i „drugi“ narativno formulišu svoje identitete oni postaju deo celokupnog „pričanja priče“, odnosno konstitutivni elementi i „našeg“ identiteta.

Iako su komunikaciono-informacione strukture danas razvijenije nego ikada, važan „medijum“ za prenošenje identitetskih narativa, bar kada su

---

³⁹ Navedeno prema: Dubravka Stojanović, „Interpretacije istorije i promena sistema vrednosti u Srbiji“, u: Ala Listhaug, Sabrina P. Ramet i Dragana Dulić (urs.), *Gradanske i negradanske vrednosti u Srbiji: vreme posle Miloševića*, Novi Sad, 2010, str.218.

⁴⁰ O narativnom identitetu videti: Paul Ricoeur, „Narrative Identity“, u: David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*, Routledge, London, 1991, pp.188–198.

⁴¹ Videti: Eric Ringmar, *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*, op. cit, pp. 66–91; Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.244–246.

⁴² Eric Ringmar, *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*, op. cit, p. 73, navedeno prema: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.244–245.

nacija i država u pitanju, ostaje državno školstvo. Teoretičari i istraživači ove oblasti se uglavnom slažu da su škola i vojska odigrale glavnu ulogu u izgradnji nacionalnih identiteta.⁴³ „Danas u svim zemljama sveta škola u državama-nacijama određuje najznačajnije memorijske osnove (nacionalna istorija), i definiciju legitimne kulture (književnost, humanizam, nauka, itd.).“⁴⁴

Ako su nacije, kako smo već naveli, plod istorijske izgradnje, onda sledi i da historiografija predstavlja jednu od ključnih osnova nacionalnog identiteta. Viševekovna istorija i kontinuitet predaka osnivača, jezika, heroja, spomenika, narodnih običaja, itd, ključni su za postojanje nacionalnog identiteta. Za diseminaciju te istorijske svesti poslužili su i udžbenici istorije.

Poslednje dve decenije XX veka, a posebno devedesete godine u Srbiji, obeležila je i korenita promena nacionalne historiografije.⁴⁵ Njena funkcija ostala je gotovo nepromenjena – legitimizacija političkog poretka, ali je njen sadržaj promenjen i prilagođen novonastalom poretku. Istorija je postala „eksperimentalna nauka“, piše Dubravka Stojanović, i dodaje da je kao takva „dobila zadatak da stvori novu realnost zasnovanu na novim spojevima ranije poznatih ili nepoznatih elemenata“.⁴⁶ Prošlost je prekomponovana, preuređena i stavljena u novi kontekst sadašnjosti. Centralno mesto koje je imala narodnooslobodilačka borba i mit o bratstvu i jedinstvu, zamenila je srednjovekovna istorija srpskih feudalnih država i period uspostavljanja savremene (nacionalne) srpske države. Nacionalna osećanja su postavljena na prvo mesto, a identifikacija „mi“ – „drugi“ je uspostavljena na novim, a zapravo starim, predjugoslovenskim osnovama. Stvoreni su novi narativi o sebi i „drugima“, opet baštineći stara rivalstva. U suštini, vraćen je etnocentrični narativ, nacija je predstavljena organicistički, kao homogena celina, a istorija kao sudbina. Utvrđeni su narativi o poreklu, osnivačima i herojima, slavi i žrtvi, izdaji, zlatnom dobu, itd. i isključena je svaka mogućnost multiperspektivnosti.

Preko udžbenika elita je prenosila poželjne modele verovanja i ponašanja, a u prilog tome ide i činjenica da je državna institucija „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“ imao monopol nad izdavanjem udžbenika sve do 2003. godine.⁴⁷ „U tome i leži jedan od ključnih razloga što nastava istorije

⁴³ Videti: Vensan Trože, „Dugo kontrolisana mladost“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.206–218.

⁴⁴ Žan-Klod Ruano-Borbalan, „Izgradnja identiteta“, op. cit, str.13.

⁴⁵ Srbija nije specifičan slučaj. Isto se može tvrditi i za ostale jugoslovenske republike, ali i za mnoge druge države.

⁴⁶ Dubravka Stojanović, „Interpretacije istorije i promena sistema vrednoti u Srbiji“, op. cit, str.214.

⁴⁷ Ibidem, str.215.

još uvek više liči na predvojničku obuku nego na disciplinu kritičkog mišljenja i što je obračun oko dominantne paradigme istorijskog mišljenja ravan ratu do uništenja protivnika.“⁴⁸

Ni aktuelni udžbenici istorije za osnovne i srednje škole se po svojoj funkciji, a ni sadržaju (sem u delu o II svetskom ratu), ne razlikuju mnogo od onih koji su korišćeni devedesetih godina XX veka. I dalje je prisutna etnocentričnost, mitski narativi i vrlo izražena ideaciona formulacija neprijatelja. Naime, glavni (apsolutni) neprijatelj jeste Osmansko carstvo, odnosno Turska i Turci, a posredno i pripadnici nacija koje se predstavljaju kao zaostavština Osmanlija – Bošnjaci (Muslimani) i Albanci.⁴⁹

Osmanlije (Turci) svakako imaju ulogu primarne „drugosti“ i „istorijskog neprijatelja“ u procesu konstrukcije srpskog nacionalnog identiteta. Kao njihov prvi značajniji kontakt sa srpskim srednjovekovnim zemljama ističe se Kosovska bitka, kojoj se daje presudan značaj u daljem razvoju istorije srpske nacije. Bitka se određuje kao sudbonosna: „Turci su u više navrata upadali na teritorije srpskih oblasnih gospodara, da bi 15. juna 1389. godine došlo do sudbonosne bitke na Kosovu.“⁵⁰; i kao velika tragedija: „Posmatrano sa nacionalnog stanovišta balkanskih naroda, dve velike tragedije koje su zadesile Balkan su – Kosovska bitka i pad Carigrada.“⁵¹ Dodaje se i da je oko ovog događaja formirana Kosovska legenda, ali i da to nije obična priča: „Kosovska legenda se razlikuje od obične priče. Ona je zasnovana na istinskom sukobu. Na ovoj legendi izgrađivala se narodna istorijska svest. Njeno jezgro je stvarni istorijski događaj.“⁵²

Osmanska najezda se predstavlja i kao prekid srpskog političkog identiteta, koji će biti obnovljen u XIX veku, opet ratom protiv Turaka (insistiranjem

⁴⁸ Ibidem, str.216.

⁴⁹ *Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreka pomirenju: srpsko-albanski odnosi*, Centar za studije mira Fakulteta političkih nauka i Begrhof fondacija (u pripremi). Istraživanje je sprovedeno u okviru zasebnog projekta, a obuhvatilo je, između ostalog, udžbenike istorije za sve više razrede osnovne i sve razrede srednje škole u Srbiji, koje je izdao „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva“.

⁵⁰ Smilja Marjanović-Dušanić i Marko Šujica, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 128. Bitka na Kosovu se odigrala 15. juna 1389. godine po julijanskom kalendaru. No, ni po gregorijanskom kalendaru to nije 28. jun, kada se obeležava godišnjica, već 23.

⁵¹ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str.308.

⁵² Rade Mihaljčić, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str.129.

na obnavljanju, a ne uspostavljanju savremene nacionalne srpske države, utvrđuje se kontinuitet sa srednjovekovnom državnošću). „Obeležja srednjeg veka, u obliku u kome su se razvijala od doseljavanja Slovena i hristijanizacije Balkanskog poluostrva, naglo su presečena osmanskim osvajanjima u 15. veku. Čitav region je u periodu od pedesetak godina izgubio politički identitet koji je do tada posedovao i koji se vekovima gradio.“⁵³ Islamizacija, dervišima i „robovanje“ (kolokvijalni termin preuzet iz narodne poezije) se ističu kao posebno pogubni elementi osmanske vladavine: „Od mnoštva negativnih pojava, dve su ostavile najdublji trag u svesti naših predaka i njihovih potomaka – danak u krvi i islamizacija. Ako se izuzme robovanje, islamizacija je najgora i po posledicama najdalekosežnija negativna posledica u povesti srpskog, ali i drugih balkanskih naroda.“⁵⁴ Negativni uticaj Turaka bio je toliko intenzivan da je ostavio posledice i u srpskoj arhitekturi: „Palate su se nalazile u okviru gradskih ili manastirskih zidova, ali su tek sa približavanjem turske opasnosti građene namenski i kao jaka utvrđenja (Kruševac, Beograd, Smederevo).“⁵⁵ Posebno se ističe zaostalost osmanskog poretka koja je spustavala razvoj srpske kulture: „Primitivniji turski feudalni poredak znatno je usporio ekonomski i društveni razvoj pokorenih naroda.“⁵⁶

Ne samo da su Turci predstavljali opasnost po srpski identitet, već i po samu egzistenciju Srba: „Opasnost od Turaka bila je sveprisutna i niko se nije osećao sigurnim.“⁵⁷ Neretko, autori udžbenika potpuno dehumanizuju Turke,⁵⁸ pa ih čak i izjednačavaju s bolestima, glađu, smrću: „Naši preci iz ovog vremena osećali su stalnu nesigurnost i strah od: Turaka, gladi, kuge, smrti i prirodnih nepogoda – nevolja koje su im svakodnevno ugrožavale život.“⁵⁹ Sliku o Turcima kao srpskom „drugom“ upotpunjuju i stereotipi koje

⁵³ Smilja Marjanović-Dušanić i Marko Šujica, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.225.

⁵⁴ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.81.

⁵⁵ Smilja Marjanović-Dušanić i Marko Šujica, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.156.

⁵⁶ Rade Mihaljčić, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, op. cit, str.127.

⁵⁷ Smilja Marjanović-Dušanić i Marko Šujica, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.210.

⁵⁸ Šmit navodi da negacija ljudskosti i proglašavanje neprijatelja otpadnikom ljudskog roda gotovo sigurno vodi nasilju visokog intenziteta i ekstremnoj nehumanosti. Videti: Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, op. cit, p.54.

⁵⁹ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.83.

udžbenici prenose. Tako se Turci opisuju kao nasilni, opasni, moćni, opaki, osvetoljubivi, surovi, porobljivači, tlačitelj i oni koji sprovode teror. Iz svega ovoga „logično“ sledi da Srbima nije preostalo ništa drugo nego da se silom suprotstave „neljudskim“ Turcima: „Osetivši tu odlučnost, Miloš je izjavio pred okupljenim narodom u Takovu da im drugog spasa nema „nego da se biju s Turcima dok ne pomru svi.“⁶⁰

Jedna od neposrednih posledica osmanske vladavine je i islamizacija balkanskih naroda. Slovenski muslimani su čak vrednosno negativnije prikazani nego sami Turci. Oni imaju status izdajnika, onih koji su se odrekli svog (srpskog) identiteta: „Primivši islam i postavši privilegovan deo društva, ali zadržavši srpski jezik, muslimani u Bosni – Bošnjaci, kako sebe danas nazivaju, vremenom su postali deo islamske civilizacije, otuđen od svoga naroda. [...] Srpsko plemstvo koje je primilo islam, posebno u Bosni i Hercegovini, izgubilo je nacionalni osećaj i odreklo se nacionalnog identiteta.“⁶¹ Ističe se i da su se oni još okrutnije ponašali prema Srbima, nego Tuci (dalja gradacija nehumanosti): „To stanje najbolje ilustruje narodna izreka: „Nema Turčina bez poturčenjaka, ovo se može reći i za Bošnjake prema Osmanlijama – pravim Turcima!“ [...] Memoaristi s početka 19. veka beleže da su ti muslimani, poturčenjaci, bili gori i nesnosniji raji od Osmanlija, pravih Turaka.“⁶² Ti „tlačitelji“, otuđeni od srpske matice, islamizovani i poturčeni, stvorili su i sopstveni identitet: „Rezultat ovakve kulturne i prosvetne politike trebalo je da bude i stvaranje novog – bosanskog jezika i nacije.“⁶³ Autori udžbenika ipak priznaju da su tome doprinele i srpske institucije, ali iz najboljih namera: „Tome je mnogo doprinela Srpska pravoslavna crkva, koja je, u najboljoj nameri, braneci pravoslavlje i trudeći se da što manje Srba prihvati drugu veru, imala negativan odnos prema preverenom delu svog naroda.“⁶⁴

Slično slovenskim muslimanima prikazani su i Albanci. Oni se predstavljaju kao glavni branitelji „zaostalog osmanskog poretka“: „Većinom muslimani, Albanci su, zajedno sa bosanskim muslimanima, do Velike istočne krize (1875–1878) bili stub odbrane osmanskog poretka na Balkanu.

---

⁶⁰ Ibidem, str. 123.

⁶¹ Radoš Ljušić, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenika i nastavna sredstva, Beograd, str.43. i 154.

⁶² Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.75. i 231.

⁶³ Đorđe Đurić i Momčilo Pavlović, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str.40.

⁶⁴ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.301.

[...] Bosanski begovi, okrutni prema hrišćanima...uz begove u Albaniji i na Kosovu, [bili su] glavna kočnica prosvćenim reformama...⁶⁵ I ovde se ističu teror i nasilje nad srpskim stanovništvom. Posebno se naglašava teška situacija u Staroj Srbiji, tj. na Kosovu i Metohiji: „Položaj raje u Rumelijskom pašaluku nije bio nimalo lakši. „Sirotinja cvili i pišti, do Boga se čuje.“ Najteže je bilo na prostorima Stare Srbije, gde su upravnici administrativnih jedinica bili šiptarski feudalci.“⁶⁶ Srbi su zbog toga bili primorani da napuste svoja „ognjišta“: „Kosovski Srbi...sa centralnog Kosova bili [su] raseljavani surovim merama odmetnutih albanskih paša“;⁶⁷ a zatim su te prostore naseljavali Albanci: „A na srpska ognjišta, opustošena u vreme velike seobe Srba, Turci su naseljavali Arbanase dugi niz godina“.⁶⁸ Albanci su preduzimali mere i protiv srpskog nacionalnog identiteta i tako dovodili njegov opstanak u pitanje: „Albanci, favorizovani u pogledu naseljavanja i privilegovani kao muslimani, nametali su Srbima ime, jezik i običaje. Taj proces poznat je kao arbanašenje.“⁶⁹ I kada su Albanci u pitanju prisutan je značajan broj heterostereotipa, koji su veoma slični onima o Turcima. I Albanci su: nasilni, razbojnici, oportunisti, surovi, nepokorni, osvetoljubivi, potčinjeni, raseljeni, tlačitelji i anarhični.⁷⁰

Sledeća rečenica možda i najbolje ističe suštinu narativa koji srpski udžbenici istorije konstruišu o Osmanlijama (Turcima) i „poturicama“: „O Turcima je u svesti balkanskih naroda ostala negativna predstava, uz retke izuzetke, a još gora o svojim sunarodnicima koji su primili islam, i kao konvertiti morali da dokazuju svoju pravovernost.“⁷¹

---

⁶⁵ Dušan Bataković, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str.122–123. i 172.

⁶⁶ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.83.

⁶⁷ Dušan Bataković, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, op. cit, str.174.

⁶⁸ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.89.

⁶⁹ Ibidem, str.75.

⁷⁰ Uporediti sa stereotipima o Srbima u albanskim udžbenicima istorije s Kosova i Metohije: nasilni, teroristi, tlačitelji, šovinisti, diskriminišu, surovi, militantni, zavojevači, genocidni, asimilatori. Moramo naglasiti i da albanski udžbenici sadrže pet puta više stereotipa o Srbima, nego srpski o Albancima. Videti: *Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreka pomirenju: srpsko-albanski odnosi*, op. cit.

⁷¹ Radoš Ljušić, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, op. cit, str.311.

ZAKLJUČAK: SRPSKA NACIJA I SUKOBI

Kao što smo već pomenuli, kada se identitetski narativ značajno rekonstruiše, on se mora potvrditi kroz odnos s odgovarajućim „drugim“. To su tzv. „krugovi prepoznavanja“. Tako država potvrđuje svoj identitet u odnosu na druge države, nacija u odnosu na druge nacije, itd. Međutim, problem nastaje kada „drugi“ odbiju da priznaju konstitutivne narative identiteta. U takvoj situaciji, identitetski subjekt može odustati od nametanja nove „slike“ o sebi, prihvatiti priče „drugih“ o sebi ili pokušati da nametne sadržaj svog identiteta. Sve ove strategije mogu voditi sukobima i nasilju, a kako ističe Ringmar – uobičajeni način nametanja identiteta je rat.⁷²

Srbija je svoj nacionalni identitet od početka XIX (kada približno i počinje da se formira) primarno izgrađivala u odnosu na Turke/Osmanlije, Muslimane (Bošnjake) i Albance. O tome svedoče historiografski narativi, ali i činjenica da je većina ratova, sve do 1912. godine kada je Osmansko carstvo skoro u potpunosti potisnuto s Balkana, vođena protiv njih. Svetozar Marković, u svom najznačajnijem delu „Srbija na istoku“ zapisao je: „Očevidno, srpski narod nije priznavao nikakvo pravo svojim 'sugrađanima' Turcima – članovima iste države – da žive na srpskoj zemlji. Srpski narod išao je prosto da istrebi Turke. To se pokazalo docnije u srpskim ustancima, gde su Srbi ubijali Turke koji su im se na veru predali. [...] 'Savest' kao da ih nije nimalo grizla da učine ma kakvo zlo delo po savremenim našim pojmovima, samo da se osvete za nasilja koja su Turci vekovima počinili. Krađu, otimanje i ubistvo, samo kad se učini spram Turčina, u mirno vreme kao i u ratu, smatrali su kao moralna dela.“⁷³

No, i posle toga, za vreme I i II svetskog i jugoslovenskog građanskog rata, zabeleženi su veoma nasilni sukobi Srba s Muslimanima (Bošnjacima) i Albancima. Svi ovi sukobi su značajno uticali na formiranje nacionalnih identiteta ovih triju etničkih grupa, te možemo zaključiti, da su Bošnjaci i Albanci „legitimni“ (tj. konstruisani kao legitimni) srpski neprijatelji, a Srbi „legitimni“ albanski i bošnjački neprijatelj.

Dodatni indikator srpske konstrukcije „drugog“ je i činjenica da su u navedenim sukobima, a posebno za vreme jugoslovenskog građanskog rata, Muslimani (Bošnjaci) nazivani „Turcima“.⁷⁴ Ovaj etnonim je tada

⁷² Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: "Istok" u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.245.

⁷³ Milorad Belančić, *Evropa na Balkanu*, Beogradski krug, Beograd, 1998, str.29.

⁷⁴ Videti: Stojanović, "Interpretacije istorije i promena sistema vrednosti u Srbiji", op. cit, str.213; Žan-Fransoa Gosijo, "Religija i identitet: jugoslovenski slučaj", u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, op. cit, str.396.

korišćen u pogrđnom smislu i svakako je evocirao „istorijsko neprijateljstvo“ i „legitimnu borbu“ koju srpski narod vekovima vodi protiv osvajača s „Istoka“. Takođe je ukazivao i na značaj Srba u odbrani hrišćanstva od „agresivnog islama“.⁷⁵

U procesu izgradnje srpske nacije formirani su narativi koji su korene srpskog evropskog identiteta smestili još u srednji vek, prvenstveno kroz posvećenost hrišćanstvu i ulogu branioca celokupne Evrope. Tako autori udžbenika istorije navode da je „Moravska Srbija predstavljala...čvrst bedem osvajačima sa Istoka“,⁷⁶ da su se Srbi „dugo suprotstavljali turskom prodroru u Evropu“,⁷⁷ ili da je Beograd „kao značajno čvorište odbrambenog sistema Srbije i Ugarske, čuva[o] prilaz srednjoj Evropi“.⁷⁸ Hrišćanska i evropska Srbija nikako nije mogla uspostaviti svoj identitet ne konfrontirajući se s Evropinim „Istokom“.

Ovde ćemo izneti još jednu smelu zaključnu pretpostavku: iz evropske perspektive, Srbija kulturno i identitetski pripada „Istoku“ i svi njeni pokušaji da se to promeni su se završili prilično neuspešno. Osmanlije, kao srpsko „drugo“, čine zapravo srpsko unutrašnje „drugo“ („odraz u ogledalu“), jer i Srbija, kao i BiH i Albanija, predstavlja zaostavštinu Osmanskog

---

⁷⁵ Celokupan problem nacionalnih identiteta i “neprijatelja” dobija novu dimenziju u kontekstu savremenih balkanskih odnosa, gde Turska kao transregionalna sila vrši sve veći uticaj. Ona se postavlja kao zaštitnica “postosmanske grupe naroda”, uključujući tu i Albance (posebno na Kosovu) i Bošnjake. Tako se često ističe da je prvi predsednik Predsedništva nezavisne Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović ostavio “Bosnu u amanet Turskoj”. “Izetbegović, kojeg u Turskoj nazivaju i “kraljem mudrosti”, nebrojeno puta je isticao bliskost turskog i bosanskog naroda i prilikom susreta s najvišim turskim zvaničnicima svoga vremena, ali i u svojim govorima, intervjuima, zapisima... [...] Predsjednik Izetbegović je tom prilikom zamolio premijera Erdogana da “bdi je na Bosnom i čuva je”, a premijer Erdogan je Izetbegovićevu bolničku sobu napustio sa suzama u očima. I sam premijer Erdogan potvrdio je kako mu je Izetbegović rekao: “Ostavljam ti Bosnu u amanet. Bosna je ostavština Osmanlija”. (“Alija Izetbegović: ljubav bošnjačkog i turskog naroda”, *Anadolija Balkan*, Internet, www.aa.com.tr/ba/rss/71484--alija-izetbegovic-ljubav-bosanskog-i-turskog-naroda (Pristupljeno 8. avgusta 2012.)) O istoj temi svoj stav je izneo i aktuelni predsednik srpskog entiteta BiH, Milorad Dodik: “Nećemo dozvoliti da nam nameću bilo kakvu vezu sa Turskom, jer je ja volim, isto kao što Bošnjaci vole Srbiju.” (“Dodik: Ja ovdje tvrdim da nije počinjen genocid! Nije bilo genocida!”, *Oslobodjenje*, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/izbori-2012/dodik-ja-ovdje-tvrdim-da-nije-pocinjen-genocid-nije-bilo-genocida> (Pristupljeno 24. septembra 2012.))

⁷⁶ Rade Mihaljčić, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, op. cit, str.118.

⁷⁷ Radoš Ljušić, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, op. cit, str.46.

⁷⁸ Rade Mihaljčić, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, op. cit, str.138.

carstva. Te unutrašnje identitetske borbe su jedan od ključnih problema u savremenoj istoriji Srbije i svakako su doprinele veoma nasilnim sukobima sa susedima.⁷⁹

Vesternizacija i modernizacija su nekoliko puta u savremenoj istoriji postavljani kao imperativ srpskom društvu, a, kako tvrdi Derida, modernost je imperativ za totalitarizam, tj. totalitarizam je nužna posledica modernosti, kada se njen projekat dovodi do krajnosti, „savršenstva“.⁸⁰ No, koliko god se trudili da konstruišu svoj evropski identitet Srbi ipak ostaju evropsko „drugo“ – „Istok“. To svakako nije posledica primordijalnog shvatanja ili nepromenljivosti srpskog identiteta, već, najviše, nemogućnosti Srbije da kroz odnos s drugim zemljama i nacijama, prvenstveno svojim „drugim“ (ali i Zapadom), nametne srpski evropski identitet.⁸¹

Ne bi bilo potpuno pogrešno tvrditi i da su jugoslovenski narodi, baš devedestih godina XX veka (posle pada socijalizma, još jednog (zapadno) evropskog „drugog“), kada su utemeljili svoje nacionalne identitete, kroz međusobni nasilni sukob, bili veoma „bliski“ Evropi i Zapadu. Nacije, nacionalizmi i na njima zasnovano nasilje i ratovi za teritoriju, sve su to institucije evropske civilizacije.⁸²

---

⁷⁹ Ovu situaciju možda najbolje opisuje Andrej Novikov (Andrey Novikov), koji je, pišući o Rusiji, zabeležio: „Danas je pitanje vesternizacije...moderno. Kako možemo da postanemo Evropa u periodu od samo tri petogodišnja plana? Kako možemo da pređemo put koji je Zapad prelazio pet stotina godina? Odgovor se sam nameće – nikako. Ako liberalna svest nije uspela da zaživi tokom XIX veka, kako bi joj to pošlo za rukom danas? [...] Ne, nećemo mi podići zid, nego Zapad, zid sličan onom koji su Amerikanci podigli duž granice s Meksikom.“ Andrej Novikov, „Ya – rusofob“, Vek XX i mir, vol.33, no.7, p.14, navedeno prema: Iver B. Nojman, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, op. cit, str.186–187.

⁸⁰ Milorad Belančić, *Evropa na Balkanu*, op. cit, str.34.

⁸¹ Naravno, evropska „ideologija“ i odgovarajuće identitetske strategije nisu bile stalno dominantne u poslednja dva veka srpske istorije. Javljale su se i alternativne i rivalske koncepcije identiteta, ali Osmanlije (Turci i „poturice“) kao „drugi“ predstavljaju konstantu.

⁸² „U svakom slučaju metafizička povest Evrope, slepa očiglednost njenih načela oduvek je htela da drugost bude isključena, pokorena ili, bar, pounutrena...ukoliko to međutim nije bilo moguće, onda je drugost tretirana kao najgori „neprijatelj“ i stranac.“ Milorad Belančić, *Evropa na Balkanu*, op. cit, str.19–20.

LITERATURA

- [1] Aleman, Silven, „Imaginaro u identitetskoj afirmaciji: razgovor sa Žan-Fransoa Bajarom“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009
- [2] „Alija Izetbegović: ljubav bošnjačkog i turskog naroda“, *Anadolija Balkan*, Dostupno preko: www.aa.com.tr/ba/rss/71484--alija-izetbegovic-ljubav-bosanskog-i-turskog-naroda, (Pristupljeno 8. avgusta 2012.)
- [3] Andrić, Ivo, *Znakovi pored puta*, Udruženi izdavači, Sarajevo, 1981.
- [4] Barth, Fredrik, *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization od Social Difference*, Little, Brown and Company, Boston, 1969.
- [5] Bataković, Dušan, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- [6] Belančić, Milorad, *Evropa na Balkanu*, Beogradski krug, Beograd, 1998.
- [7] Cook-Huffman, Celia, „The Role of Identity in Conflict“, u: Dennis J. D. Sandole, Sean Byrne, Ingrid Sandole-Staroste, Jessica Senehi (eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*, Routlege, 2009.
- [8] Denič, Beti, „Rasturanje multietičnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza“, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikejl (urs.), *Susedi u ratu: jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, 2002.
- [9] „Dodik: Ja ovdje tvrdim da nije počinjen genocid! Nije bilo genocida!“, *Oslobođenje*, Internet, <http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/izbori-2012/dodik-ja-ovdje-tvrdim-da-nije-pocinjen-genocid-nije-bilogenocida> (pristupljeno 24.9.2012.)
- [10] Dostanić, Dušan, „Politička antropologija u Krala Šmita“, *Godišnjak 2011*, vol.V, br.5, Fakultet političkih nauka, Beograd, jun 2011.
- [11] Đurić, Đorđe i Pavlović, Momčilo, *Istorija za osmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- [12] Ejodus, Filip, „Opasne veze – teorija sekuritizacije i šmitovsko nasleđe“, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, vol.4, br.13, april – jun 2009.
- [13] *Etnički stereotipi i nacionalni mitovi kao prepreka pomirenju: srpsko-albasnki odnosi*, Centar za studije mira Fakulteta političkih nauka i Begrhof fondacija (u pripremi).
- [14] Formozo, Bernar, „Rasprave o etnicitetu“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [15] Gleason, Philip, „Identifying Identity: A Semantic History“, *The Journal of American History*, vol.69, no.4, pp.910–931.
- [16] Gosijo, Žan-Fransoa, „Religija i identitet: jugoslovenski slučaj“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.

- [17] Halpern, Katrin, „Trebalo li prestati da se govori o identitetu?“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [18] Ljušić, Radoš, *Istorija za III razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- [19] Ljušić, Radoš, *Istorija za sedmi razred osnovne škole*, Zavod za udžbenika i nastvana sredstva, Beograd.
- [20] Marjanović-Dušanić, Smilja i Šujica, Marko, *Istorija za drugi razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- [21] Mark, Edmond, „Identitetska izgradnja pojedinca“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [22] Mihaljčić, Rade, *Istorija za šesti razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- [23] Nojman, Iver B, *Upotrebe drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- [24] Oberle, Dominik, „Živeti zajedno. Grupa u društvenoj psihologiji“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [25] Petrović Predrag, „Neprijatelj kao suština političkog“, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, godina 4, broj 13, april – jun 2009.
- [26] Ricoeur, Paul, „Narrative Identity“, u: David Wood (ed.), *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*, Routledge, London, 1991.
- [27] Ringmar, Eric, *Identity, interest and action: A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*, Cambridge University Press, 1996.
- [28] Ruano-Borbalan, Žan-Klod, „Izgradnja identiteta“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [29] Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press, Chicago, 2007.
- [30] Simić, Andrej, „Nacionalizam kao folk-ideologija: slučaj bivše Jugoslavije“, u: Džoel M. Halpern i Dejvid A. Kajdikejl (urs.), *Susedi u ratu: jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, Samizdat B92, 2002.
- [31] Stojanović, Dubravka, „Interpretacije istorije i promena sistema vrednosti u Srbiji“, u: Ola Listhaug, Sabrina P. Ramet i Dragana Dulić (urs.), *Građanske i negrađanske vrednosti u Srbiji: vreme posle Miloševića*, Novi Sad, 2010.
- [32] Stojanović, Đorđe, *Ideaciona formulacija neprijatelja: slučaj Srbije*, Dostupno preko: www.centerforhistory.net/images/stories/pdf/srkamenica2009_djordje_stojanovic.pdf, (Pristupljeno 20. septembra 2012.)
- [33] Taylor, Charles, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1989.

- [34] Telemeković, Boško, *Antička filozofija*, Zavet, Beograd, 2002.
- [35] Tijes, An-Mari, „Kulturna proizvodnja evropskih nacija“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [36] Trože, Vensan, „Dugo kontrolisana mladost“, u: Katrin Halpern i Žan-Klod Ruano-Borbalan (urs.), *Identitet(i): pojedinac, grupa, društvo*, Clio, Beograd, 2009.
- [37] Varshney, Ashutosh, „Ethnicity and Ethnic Conflict“, u: Carles Boix, Susan C. Stokes (eds.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, Oxford University Press, 2007.

Goran Tepšić

NATIONAL IDENTITY AND (MIS)USE OF THE OTHER

Abstract

The author analyses theoretical concepts of group identities and their role in social, political, and, particularly, inter-ethnic relations. Facing the variety of different approaches, he is searching for the appropriate eclectic definition of the national identity, primarily concentrating on the role of the Other. Subsequently he draws conclusions about the role of the Turks (Ottomans), Muslims (Bosniaks) and Albanians in the formation of Serbian national identity (and its incorporation in the framework of European identity), seeking thereby to contribute to a better understanding of the causes of Yugoslav civil wars.

Key words:

identity, ethnicity, nation, the Other, the Enemy, Carl Schmitt, national history